

PRESENTACIÓ DE L'ESTUDI:

**LES XARXES SOCIALS DE
SIKHS, XINESOS I FILIPINS
A BARCELONA**

Fundació ACSAR- EgoLab UAB

PRESENTACIÓ I OBJECTIUS DE L'ESTUDI

A inicis de l'any 2009 el Comissionat per a la Immigració i Diàleg Intercultural de l'Ajuntament de Barcelona va encarregar a la Fundació ACSAR la realització d'un estudi comparatiu de tres col·lectius de persones residents a la ciutat de Barcelona: persones d'origen sikh, xinès i filipí. L'objectiu d'aquest encàrrec era detectar necessitats, conèixer la distribució als barris de la ciutat d'aquestes persones i avaluar-ne la situació actual.

La Fundació ACSAR va contactar llavors amb el Laboratori de Xarxes Personals i Comunitats de la Universitat Autònoma de Barcelona (UAB) (www.egolab.cat), especialitzat en temes de migració i xarxes socials i, conjuntament, van elaborar un informe sobre aquests col·lectius i les seves xarxes socials titulat *Les xarxes socials de sikhs, xinesos i filipins a Barcelona*, i que avui tenim el plaer de presentar.

En aquest estudi, a més de fer una aproximació teòrica al fenomen de les migracions internacionals i al transnacionalisme, es presenta una comparació dels tres col·lectius pel que fa a les seves xarxes socials, la cadena migratòria, l'ocupació, el nivell i tipus d'estructuració comunitària i els efectes de la crisi econòmica, entre d'altres.

La mostra amb la que s'ha treballat és limitada: 25 persones de cada col·lectiu, 75 persones en total. A més, cada persona entrevistada ha nominat 30 contactes actius, les seves principals característiques, el lloc de residència o trobada i el tipus de relació existent. Així, malgrat el caràcter exploratori de la present recerca, pensem que és la primera vegada que es pot disposar d'una visió de conjunt de les xarxes socials i la distribució espacial d'aquests col·lectius, perspectiva que entenem que pot ajudar a entendre millor la realitat.

MARC TEÒRIC: XARXES SOCIALS, MIGRACIONS I TRANSNACIONALISME

Actualment, el concepte de «xarxa social» s'ha convertit en moneda corrent en els estudis sobre migració internacional. Existeix una consciència creixent sobre la importància de les xarxes en els processos de migració i integració en la societat

d'«acollida». S'ha tornat habitual afirmar que les persones no emigren de manera aïllada, sinó més aviat col·lectiva, precisament a través de «xarxes» i que aquestes connexions són importants per comprendre les seves estratègies d'inserció a la nova societat.

Dos paradigmes teòrics donen compte d'aquests fenòmens de transformació de les xarxes socials, *l'assimilacionista* (que proposa una línia de canvi on la proporció de persones de la societat de destinació és cada vegada més gran) i el *transnacionalista* (que proposa que una part de la xarxa social es manté i es reforça en el procés de migració). En aquest debat entre els dos paradigmes s'ha tendit a polaritzar el patró de canvi, com si fossin mútuament excloents. Des de la nostra perspectiva, tots dos processos són dues cares d'una mateixa moneda, en mig de la tensió de la qual es desenvolupen les actuals comunitats transnacionals.

Des del nou paradigma del transnacionalisme, el procés d'integració de l'immigrant *no necessàriament* es contradiu amb el manteniment –fins i tot enfortiment– de vincles amb la seva societat d'origen. Per molts autors, aquest nou paradigma permet comprendre millor les maneres de viure contemporànies dels immigrants, entre «aquí» i «allà». Així, els estudis recents de les xarxes personals d'immigrants demostren que la migració *genera un enorme impacte en les xarxes originàries*, i provoca canvis simultanis tant en origen com en destinació, desapareixen relacions, n'apareixen de noves (una altra vegada tant en origen com en destinació) i es reinventen les existents per afrontar les necessitats del nou context.

MÈTODE

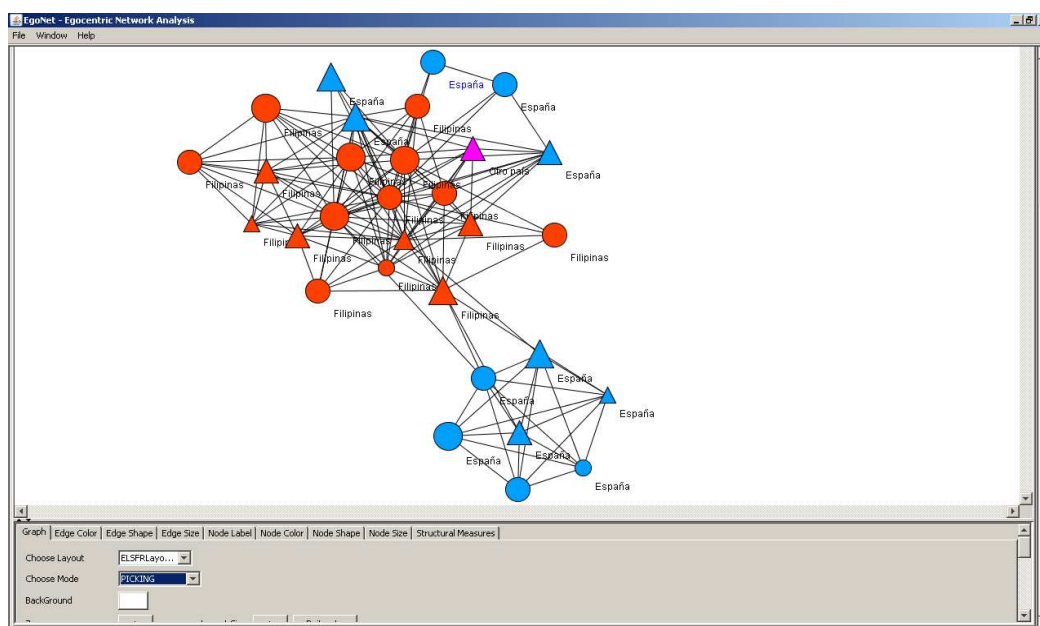
En aquest estudi s'ha optat per una combinació de tècniques qualitatives i quantitatives. La idea bàsica ha estat recollir de forma estructurada xarxes personals, és a dir, informació sobre els «Egos» (o persones que responen la entrevista estructurada) i els seus contactes actius («Alteri»), a més a més de les relacions entre aquests Alteri i, a continuació, demanar a la persona entrevistada informació detallada sobre la seva xarxa, els grups que la componen, les persones importants, els canvis més significatius. Aquesta informació qualitativa també es recull de forma estructurada, mitjançant, en aquest cas, d'una sèrie estandarditzada de

visualitzacions. Aquesta informació s'agrega per col·lectius i es realitza una anàlisi estadística tant de les variables recollides com de les estructures de relacions.

En aquest cas, a més, es va recollir la localització geogràfica dels llocs on es desenvolupen les interaccions, informació de molt interès tant per la seva novetat com per les possibilitats de plantejar noves preguntes relacionades amb la realitat de cada col·lectiu.

El projecte es va desenvolupar des del desembre de 2008 al juny de 2009. La limitació de temps i recursos van motivar un disseny basat en una mostra motivada, no aleatòria, de 25 persones de cada col·lectiu i 30 alteri o contactes actius de cadascuna d'elles. Així, per a la realització d'aquest informe s'han obtingut 75 xarxes personals i dades sobre contactes actius de 2.250 persones (residents o no a Barcelona). Aquesta informació s'ha complementat amb 13 entrevistes a informants clau de cada comunitat i amb documentació estadística i bibliogràfica.

Per facilitar la recollida de dades s'ha fet servir el programa de codi obert EgoNet (www.sourceforge.com/egonet), que permet dissenyar una entrevista estructurada i administrar-la. El mòdul client, que permet contestar el qüestionari als informants, finalitza amb una representació visual de la xarxa personal.

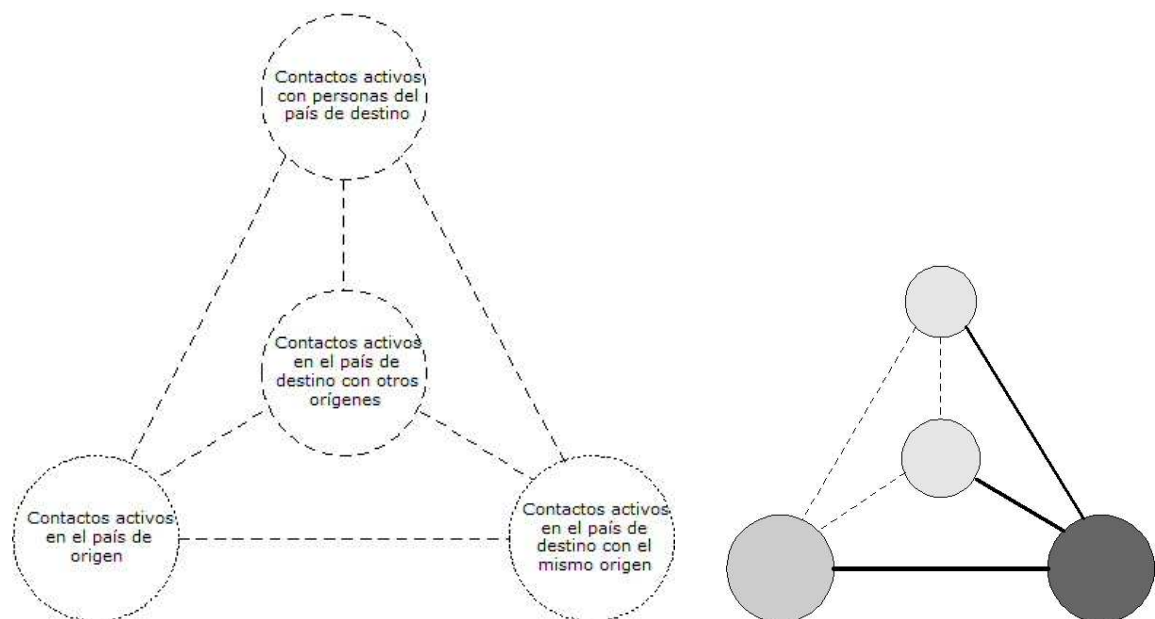
Il·lustració 1. Visualització d'una xarxa personal en el mòdul client d'EgoNet.

La informació obtinguda ha estat fiable, contextualitzada i de gran interès. La distribució per edats s'ha pogut respectar sense problemes excepte en el cas de persones grans, de difícil accés per raó de nombre i visibilitat. Malgrat això, comptem amb les xarxes i els testimonis de persones xineses i filipines que fa més de trenta anys que són a Barcelona.

Si més no és important recordar que l'estudi aporta una visió informada però no exhaustiva de tota la diversitat existent. La combinació d'entrevistes de persones acabades d'arribar amb persones amb una llarga trajectòria a la ciutat, a més de joves de segona generació, entre d'altres factors, fa que la diversitat de situacions dintre de cada col·lectiu sigui molt gran i que no sigui fàcil caracteritzar-la amb una investigació d'aquesta dimensió.

Un cop obtingudes totes les dades dels tres col·lectius es va procedir a la comparació. Amb l'ajut del Grup Algorithmics de la Universitat de Konstanz hem desenvolupat un mètode que permet comparar xarxes socials entre si, per una banda i, agregant les dades, col·lectius entre si, per una altra. Aquest mètode s'anomena «clustered graphs» (Lerner et al., 2007).

La idea és molt simple: es tracta de reduir tota la informació a un graf de només quatre nodes en funció de l'origen de la persona i el lloc de residència.

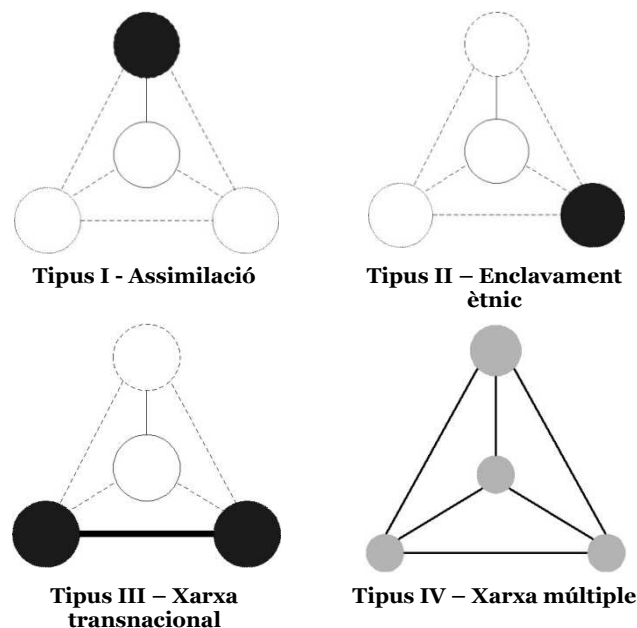

Il·lustració 2. Una xarxa personal d'un immigrant representada amb 4 nodes.

Nota: Les dimensions dels nodes i de les línies indica el volum de persones i relacions respectivament. L'escala de grisos és proporcional a la densitat de relacions dins de cada node o classe.

Aquesta reducció de la complexitat d'una xarxa de 30 nodes a una de només 4 (capturant però la informació rellevant) permet comparar i estudiar, per exemple, el canvi en les xarxes personals que es produeixen durant el procés migratori.

A nivell teòric és possible identificar els «tipus ideals» d'adaptació migratòria que presenta la literatura i veure fins a quin punt es presenta en les nostres dades. Així, en la il·lustració 3 es presenten els «clustered graphs» dels estats «assimilació», «enclavament ètnic», «transnacionalisme» i un tipus intermedi que hem anomenat «xarxa múltiple», normalment un estat transitori segons la nostra experiència.

Il·lustració 3. Tipologia ideal¹ de xarxes personals de persones immigrades.

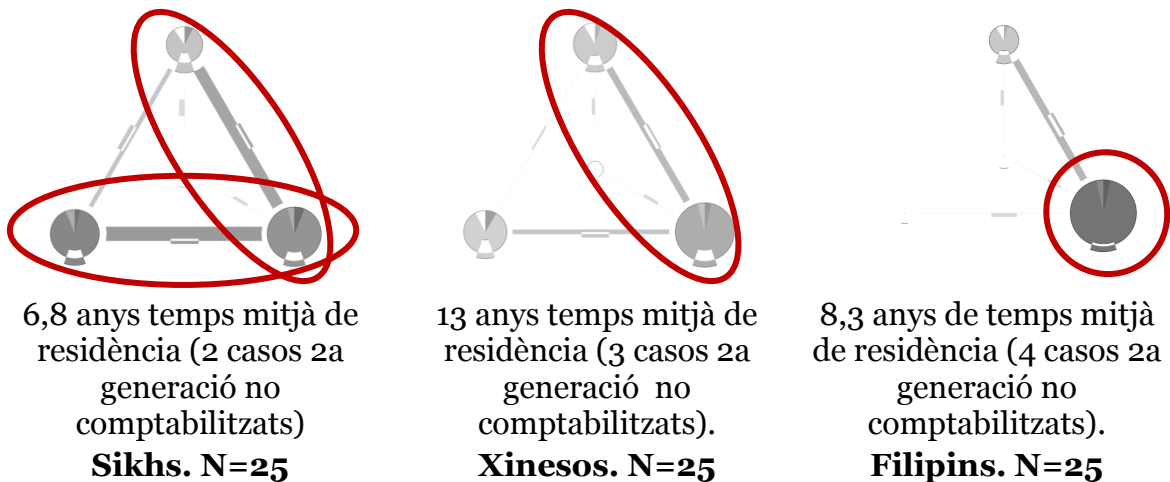
Ara bé: com representem la dispersió i la variabilitat interna quan s'agreguen les xarxes socials de diferents persones? Per representar aquesta informació Brandes et al. (2008) va desenvolupar un mètode que permet visualitzar les mesures de dispersió, ja siguin la mediana i els quartils o bé la mitjana i la desviació estàndard.

¹ Tipologia «ideal» fa referència al sentit weberià de tipus «pur» i no a cap estat desitjable o recomanat.

Amb aquest mètode ja podem representar no tan sols una xarxa personal sinó les xarxes personals de cada col·lectiu i comparar-les entre si.

LES XARXES SOCIALS DE SIKHS, XINESOS I FILIPINS A BARCELONA: UNA VISIÓ DE CONJUNT

En primer lloc voldríem destacar la notable diferència existent entre tots tres col·lectius. Així és possible veure com el col·lectiu d'origen sikh presenta una *forta transnacionalitat*, derivada, malgrat la gran diversitat de casos existents, de la trajectòria migratòria a Barcelona relativament més recent, al mateix temps que s'observa una notable relació amb persones de nacionalitat espanyola (s'inclouen aquí els joves de segona generació).

Il·lustració 4. Els tres col·lectius. Gràfic que representa la mediana de resultats.

Pel que fa al col·lectiu xinès, és destacable la proporció més gran de persones de nacionalitat espanyola en relació amb els altres grups derivada d'una trajectòria més llarga de residència (un altre cop no s'inclouen aquí les persones de segona generació per calcular el temps mitjà de residència) i *el color gris més clar dels contactes actius de origen xinès residents a Barcelona*, fet que mostra que, malgrat la seva dimensió, no hi ha una única «comunitat xinesa» a Barcelona, sinó una pluralitat de persones i situacions (a més d'origen taiwanès en molts casos, tot i que no exclusivament).

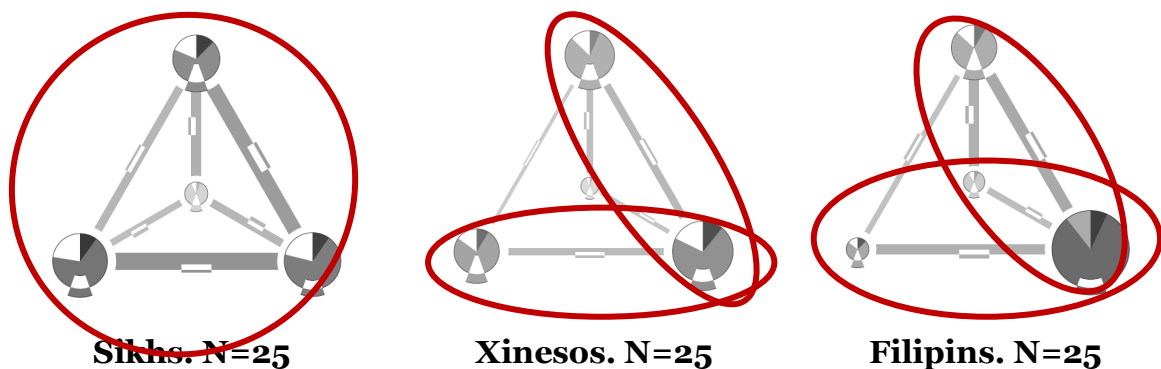
En el tercer cas, el del col·lectiu filipí, *destaca el volum i la densitat de contactes de les persones filipines residents a Barcelona*. El reagrupament familiar per via

femenina, la centralitat de l'església catòlica i de la religió en el col·lectiu així com l'existència de grups informals cristians, el Centre Filipí i el col·legi Pinoy entre d'altres pot ajudar a explicar aquest fet.

En tot tres col·lectius destaca igualment la *baixíssima presència de persones diferents del país d'origen i del país d'acollida (altres immigrants)*. Aquest fet s'explica per diferents raons. Estudis anteriors han posat de relleu que els contextos principals en què emergeixen relacions heteròfiles (és a dir, amb característiques diferents de les pròpies) són la feina, l'habitatge i els cursos o estudis. En el cas dels tres col·lectius estudiats, en molts casos la feina és en un negoci familiar (cas xinès) o bé en un restaurant de connacionals i/o servei domèstic (cas filipí). D'altra banda, en el cas sikh, el centre de culte, un altre lloc per trobar altres tipus de persones, és específic d'aquesta nacionalitat malgrat que està obert a tothom i té funcions d'acollida i suport molt importants. Per últim, els nostres informants manifesten que viuen en pisos llogats amb altres persones de la mateixa nacionalitat, principalment per raons d'accessibilitat i de preu.

Si examinem ara la mitjana de resultats podem veure d'entrada molts contrastos (un indicador de la diversitat de situacions) i una mica més acusades algunes relacions, cosa que permet matisar algunes de les afirmacions realitzades fa un moment.

Il·lustració 5. Els tres col·lectius amb la mitjana i la desviació típica.

Així podem veure en el cas sikh una veritable «xarxa múltiple» segons la nostra tipologia ideal. Això indica una situació de transició, amb persones molt «integrades» o de segona generació, amb una varietat de contactes i persones acabades d'arribar en una situació de fort transnacionalisme.

En el cas xinès aquesta representació ens accentua una mica més el manteniment de relacions amb origen, relacions que havien quedat diluïdes en la primera representació.

De la mateixa manera, aquesta representació del cas filipí ens indica més relacions amb persones de nacionalitat espanyola i relacions transnacionals amb les Filipines. Aquesta darrera qüestió és de molta importància perquè com es podrà veure més endavant, *el col·lectiu filipí és el que tramet més remeses econòmiques i, a més, el que té un projecte més clar de tornar a les Filipines durant la jubilació*. La subrepresentació d'aquest comportament es pot explicar per l'efecte que té en la memòria la freqüència d'interacció. Malgrat que el nostre mètode d'elicitació de contactes genera en primer lloc els lligams forts o íntims (com per exemple un fill a les Filipines), la cognició està molt determinada per la freqüència de interacció i el nivell baix de viatges i visites, al costat de la limitació a 30 persones i la importància del col·lectiu filipí a Barcelona en la vida de les persones entrevistades en aquest estudi, poden explicar en part aquest fet.

1. Xarxa migratòria

Com ja s'ha explicat les modalitats de vies d'arribada queden reflectides en les xarxes socials. Així en la taula 1 podem veure que del conjunt de més de 2000 persones sobre les que tenim informació, la distribució per sexes varia segons els col·lectius.

Sexe dels Alteri	Col·lectiu			Total
	Sikh	Xinès	Filipí	
Dona	42,0%	51,4%	55,4%	49,5%
Home	58,0%	48,6%	44,6%	50,5%
Total	100%	100%	100%	100%

Taula 1. Sexe dels Alteri de les persones entrevistades per col·lectius.

Les relacions socials acostumen a ser homòfones, és a dir, que la proporció de persones que tenen les mateixes característiques que Ego acostuma a ser més alta. Això significa que si el canal d'arribada es masculí, com es el cas sikh, on hem vist que els homes han arribat primer i després ha procedit a fer el reagrupament

familiar, hem d'esperar una proporció de coneguts homes més gran. De la mateixa manera, en el cas filipí podem veure la importància del canal d'arribada per reclutament femení, de filles i/o germanes per fer feines domèstiques. En el cas xinès les diferències no són significatives, fet que calia esperar donada la trajectòria més llarga de residència a Barcelona.

En el cas sikh hem trobat persones que han vingut a partir de la cadena migratòria familiar, però també persones que han vingut d'Holanda i/o d'altres països i per als quals el centre de culte sikh ha estat el primer contacte amb el col·lectiu a Barcelona.

En el cas xinès hem trobat persones que han vingut per reagrupament familiar o bé per contactes familiars per treballar en restaurants xinesos i/o negocis però també amb dones amb projectes migratoris individuals així com estudiants.

En el cas filipí hem trobat persones que vénen a partir de cadenes feminitzades (un cas semblant al dominicà a Barcelona) de les mateixes zones de les Filipines per treballar en servei domèstic o en restaurants. En segon lloc, ens hem trobat estudiants becats pel Govern espanyol i també casos de persones individuals que per atzar (un vaixell immobilitzat, per exemple) han arribat a Barcelona.

En general les persones entrevistades tenen la seva situació regularitzada, malgrat que en el cas sikh (amb una trajectòria més recent) hi ha més casos de situació irregular (taula 2).

Situació regularitzada?	Col·lectiu			Total
	Sikh	Xinès	Filipí	
No	5	1	2	8
Sí	20	24	23	67
Total	25	25	25	75

Taula 2. Situació legal de les 75 persones entrevistades.

Pel que fa als itineraris migratoris només una proporció petita de persones manifesten haver viscut en altres països de la UE (uns mesos normalment), principalment Anglaterra, Bèlgica, Holanda i França (taula 3).

Ha viscut en algun altre país de la UE?	Col·lectiu			Total
	Sikh	Xinès	Filipí	
No	21	20	22	63

Sí	4	5	3	12
Total	25	25	25	75

Taula 3. Altres països de la UE abans d'arribar a Barcelona.

Convé recordar que en tots tres col·lectius Espanya no és ni l'única destinació migratòria ni tan sols la preferida. Ara bé, en molts casos trobem una valoració positiva de la legislació espanyola, que permet el reagrupament familiar i una tolerància general més gran que en altres països, especialment en comparació amb països petrolers de l'Orient Mitjà.

Pel que fa a les remeses, a la taula 4 es pot veure que és el col·lectiu filipí el que presenta una conducta més activa en aquest camp, si bé tant xinesos com sikhs, per aquest ordre, acostumen a fer remeses a origen.

Tramet diners al país d'origen?	Col·lectiu			Total
	Sikh	Xinès	Filipí	
Mai	18	12	7	37
De vegades	4	9	8	21
Sovint	3	3	10	16
Total	25	24	25	74

Taula 4. Remeses (1 cas *missing*).

Aquesta conducta activa de les persones d'origen filipí es veu clarament a les Taules 5 i 6, on queda palesa la dependència d'algunes famílies filipines de les remeses i la inversió en negocis o cases al país d'origen. En el cas xinès també ens hem trobat aquesta inversió en dos casos. Una de les raons adduïdes és que la vida és molt cara a Barcelona i que amb la reducció d'ingressos que implica una pensió és més viable residir al país d'origen després de la jubilació.

La família depèn de les remeses per viure?	Col·lectiu			Total
	Sikh	Xinès	Filipí	
No	25	23	16	64
Sí	0	2	8	10
Total	25	25	24	74

Taula 5. Necessitat de les remeses.

Està construïnt una casa o posant un negoci	Col·lectiu			Total
	Sikh	Xinès	Filipí	
No	25	25	19	69
Sí	0	0	5	5
Total	25	25	24	74

Taula 6. Ús de les remeses en immobles o negocis.

En conjunt pensem que el col·lectiu sikh presenta més persones en situació de vulnerabilitat que la resta si bé parts d'aquest col·lectiu estan plenament integrades a la societat catalana.

A banda de situacions de vulnerabilitat provocades per malalties cròniques i situacions d'atur, ens hem trobat el cas d'una parella que rep ajuda econòmica *de la família a l'Índia*. En aquests casos el retorn, al menys d'alguns membres de la família, és una de las possibles solucions que permet l'espai transnacional.

2. Ocupació

En general les persones d'aquests col·lectius tenen uns nivells de formació alts, amb batxillerat, formació professional, estudis universitaris i estudis de postgrau (taula 7). És cert que aquests nivells en proporció són més baixos en el cas sikh, però no es tracta de col·lectius poc qualificats. Una altra qüestió és que la segmentació del mercat de treball fa que aquestes persones realitzin tasques per sota de la seva capacitat.

Nivell d'estudis	Col·lectiu			Total
	Sikh	Xinès	Filipí	
Sense estudis	0	2	0	2
Estudis primaris	9	2	2	13
Batxillerat o equivalent	10	7	10	27
Estudis universitaris	6	8	10	24
Postgrau o màster	0	3	2	5
Formació professional	0	2	1	3
Altres	0	1	0	1
Total	25	25	25	75

Taula 7. Nivell d'estudis dels tres col·lectius.

Pel que fa a la situació laboral, destaquem un altre cop l'atur entre el col·lectiu sikh (8 persones de les 25 entrevistades), malgrat que també en els altres dos col·lectius trobem persones aturades.

Tot i que hem trobat algun petit empresari en el col·lectiu sikh i en el filipí, és el col·lectiu xinès el que presenta uns nivell més grans d'empresariat, com hem explicat al capítol anterior. Aquesta situació es reflecteix en la situació laboral d'autònom i en part en la de contracte a temps complet.

Situació laboral	Col·lectiu			Total
	Sikh	Xinès	Filipí	
Autònom per compte d'altri	0	6	0	6
Contracte a temps complet	5	7	15	27
Aturat	8	2	4	14
Empresari	1	2	0	3
Una altra situació	7	4	3	14
Temps parcial	3	3	3	9
Feina per temporada	1	1	0	2
Total	25	25	25	75

Taula 8. Situació laboral.

En el cas sikh ens trobem persones que treballen en la neteja, cambriers i dependent de botiga, així com traductor o mediador.

En el cas xinès ens trobem un nucli d'activitat al voltant dels restaurants xinesos, un altre al voltant de les botigues de roba i basars i un tercer de serveis de turisme, traducció, organització d'esdeveniments, etc.

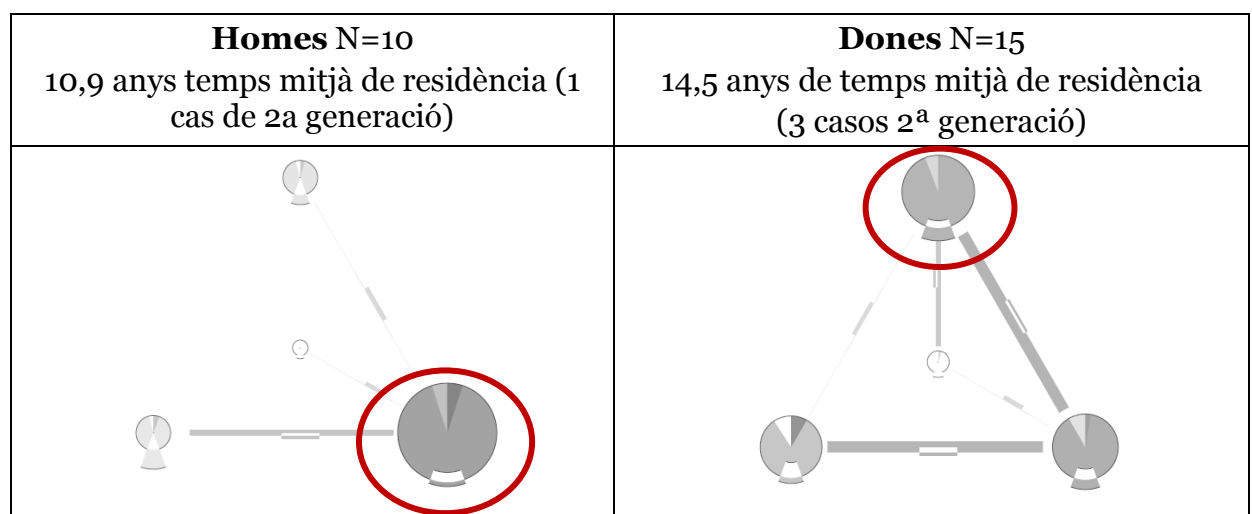
En el cas filipí ens trobem dos nuclis d'activitat clars: un de servei domèstic i una altre en restaurants de la ciutat. A banda d'això, també trobem serveis com ara serveis bancaris i traducció.

3. Gènere i xarxes socials

Per a cada col·lectiu hem fet una anàlisi de les seves xarxes socials en funció del gènere i hem trobat interessants diferències, especialment en el cas del servei domèstic filipí.

Pel que fa al col·lectiu sikh, les dones tenen un temps mitjà de residència més baix i hi ha una proporció d'espanyols/catalans és més alta en el cas dels homes, fruit del seu nivell d'ocupació més alt. És interessant veure que la proporció més alta de persones d'altres països en els cas de les dones es deu normalment a relacions de veïnatge, també dones. En tots dos casos, la transnacionalitat és molt alta.

A la il·lustració 6 es presenten les xarxes socials d'homes i dones xinesos. És interessant veure que en el cas del homes el món xinès és dominant, segurament fruit de les relacions familiar i laborals. En el cas de les dones, el fet que es doni la circumstància de presentar un temps de residència més llarg explicaria en part la proporció d'espanyols/catalans més alta, incloent-hi un matrimoni mixt (dona xinesa, home català). En el cas dels estudiants xinesos acabats d'arribar per reagrupament familiar (no és excepcional enviar els nens petits a Taiwan per aprendre la llengua i per motius econòmics) és interessant constatar la importància dels contactes actius «electrònics», relacions virtuals que es donen a partir de plataformes de contactes «ètnics», las quals proliferen a la xarxa.

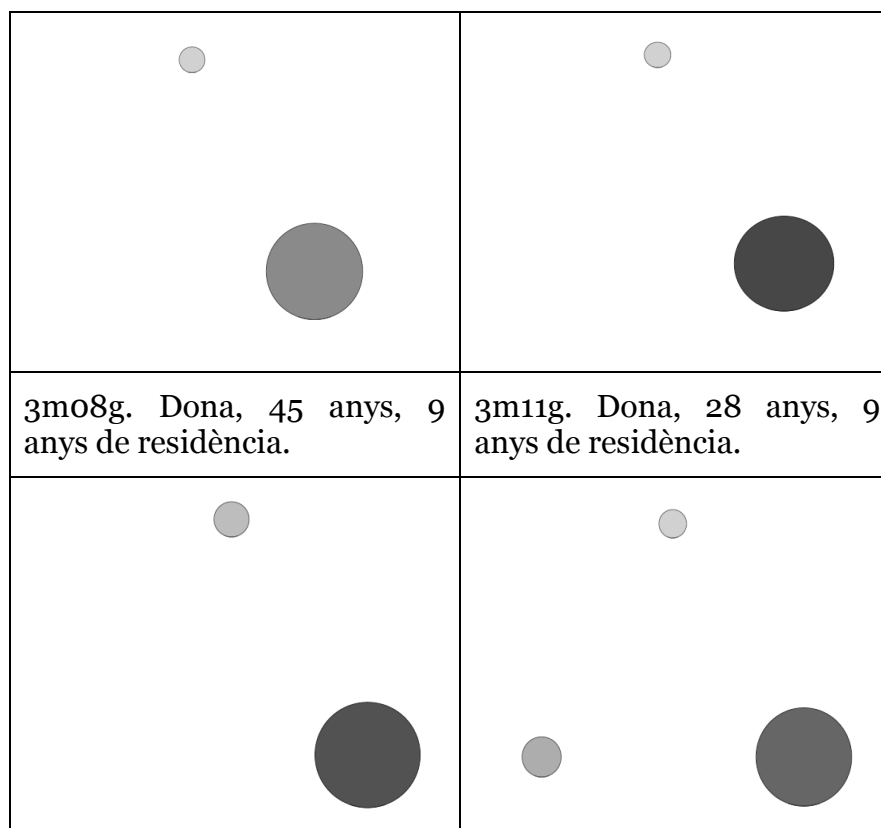

Il·lustració 6. Les xarxes socials d'homes i dones xinesos a Barcelona. Mediana.

Per últim, el cas filipí mereix una atenció especial. En el cas dels homes destaca en primer lloc, com en el cas xinès, la *densitat* de contactes dintre del col·lectiu filipí i els tres anys menys de temps mitjà de residència, a causa del procés migratori feminitzat ja comentat. També, malgrat que el nombre d'espanyols/catalans no és gaire alt, la quantitat de lligams o contactes entre tots dos col·lectius. En canvi, el cas de les dones presenta una variació molt gran fruit de l'ocupació d'un grup important de dones en el servei domèstic.

A la il·lustració 7 es pot veure l'efecte que té en les relacions socials ocupar-se en el servei domèstic intern: *la completa segregació dels espais d'interacció entre espanyols/catalans i persones d'origen filipí fins i tot amb dones amb una llarga trajectòria de residència a Barcelona.*

Concretament es presenten quatre casos de quatre dones amb diferents edats i temps de residència (les quatre estan casades) que mostren el mateix patró de segregació de contactes. Només en el cas de la dona que tan sols fa un any que resideix aquí és possible veure el grup resident a les Filipines. Com hem comentat, aquest col·lectiu és actiu en trameses de diners a origen però per diferents raons aquestes relacions es troben subrepresentades a les nostres dades.

3m09g. Dona, 30 anys, 3 anys de residència.	3m10g. Dona, 38 anys, 1 any de residència.
---	--

Il·lustració 7. Les xarxes socials de les dones de servei domèstic filipines a Barcelona.

4. Estructuració comunitària

Per estructuració comunitària entenem els espais propis d'interacció i generació d'activitats, com ara els centres de culte, les associacions, el lideratge de persones destacades de la comunitat.

En el cas dels col·lectius sikhs i filipí, la religió és un catalitzador fonamental de relacions comunitàries. En el cas xinès, la religió, tot i ser important, està molt diversificada en diferents confessions, i també és destacable el nombre de persones que es declaren sense religió.

Aquesta centralitat del centres de culte es posa de relleu a la taula 9, on es pot veure que aquests llocs són responsables del 14% i el 10% respectivament dels contactes actius.

Motiu de la relació	Col·lectiu			Total
	Sikh	Xinès	Filipí	
Parella	1,5%	1,1%	1,4%	1,3%
Família descendència	33,0%	22,8%	28,2%	28,3%
Família política	6,4%	8,4%	4,8%	6,4%
Per feina	9,0%	16,4%	12,0%	12,3%
Veí/veïna	4,9%	2,1%	5,3%	4,2%
Per associació o club	,5%	,3%	4,8%	2,0%
Centre de culte	14,1%	1,0%	4,2%	6,7%
Per tercera persona	12,1%	25,4%	26,4%	21,1%
Estudis	16,0%	19,6%	5,7%	13,5%
Des de joventut	2,4%	2,9%	7,1%	4,2%
Total	100%	100%	100%	100%

Taula 9. Motius que expliquen l'existència de la relació amb els alteri

Tanmateix voldríem destacar en aquest dos col·lectius (sikh i filipí) l'interessant nombre de relacions que es produeixen a partir dels veïns i veïnes (5%), normalment de nacionalitat espanyola, malgrat que no exclusivament, com es mostra a les entrevistes, cosa que fa pensar en una bona convivència.

El centre de culte sikh (n'hi ha un al carrer Hospital, un altre a l'Hospitalet, un altre a Santa Coloma i un altre a Badalona) aconsegueix funcions d'acollida i suport molt importants. Està sempre obert a tothom, el menjar és part del ritual i és un centre de renovació dels contactes actius.

En el cas filipí, ens trobem unes funcions semblants però més institucionalitzades per l'església de Sant Agustí i d'altres com Jesus is Lord Church, Iglesia de Cristo, agrupades en una federació creada formalment el 2005 anomenada Kalipi. Al voltant d'aquests centres (i d'altres) es formen grups informals de parelles o joves d'inspiració religiosa, com per exemple Couples for Christ, Youth for Christ o Divine Misery. Menció especial mereix el Centre Filipí que va néixer a partir de la parròquia de Sant Agustí però que ara té entitat pròpia. Es tracta d'un actiu centre de suport a la comunitat filipina amb cursos, programes d'acollida, revista *Tuluyan*, programes interculturals, cooperació al desenvolupament i d'altres serveis.

A més ens trobem un nucli de negocis i una associació d'empresaris al voltant del centre de remeses BPI-Remittances Barcelona, «Emprendedores Pinoy». Altres associacions d'ajuda a les dones o de zones determinades de les Filipines (com ara Ilocano) formen part de la xarxa Kalipi.

Pel que fa a les associacions xineses, cal destacar sobretot les associacions d'empresaris i les culturals. En el cas de les associacions d'empresaris xinesos hi ha bona relació amb la PIMEC i en general podem dir que és un àmbit estructurat i amb el liderat d'empresaris reconeguts. En aquest punt és interessant cridar l'atenció sobre la possibilitat d'obtenir crèdits dintre del col·lectiu xinès, ja sigui mitjançant la fórmula del crèdit rotatori com amb préstecs personals. La capacitat d'obtenir finançament dintre del col·lectiu és una de les característiques del que Portes (1987) anomenà «enclavament ètnic». En general podem dir que cada cop hi ha més activitats, no només orientades al mateix col·lectiu sinó també activitats dirigides a la societat en general, com el Xinafest i altres celebracions organitzades per diverses associacions.

Pel que fa a la crisi econòmica, ha tingut, per descomptat, l'efecte d'un increment del nombre de persones aturades, especialment sikhs, com hem vist, però també altres efectes no tan coneguts.

El primer d'ells és la *baixada en el nombre de remeses de filipins*, segons el testimoni del director de BPI. El sector de les remeses a les Filipines està molt més desenvolupat que en altres països i presenta innovacions en relació amb els típics sistemes de transferència de diners (Yujuico 2009). Un exemple del dinamisme d'aquest sector a Barcelona és que BPI no es limita a gestionar trameses de diners sinó a incentivar negocis i a gestionar millor l'estalvi dels seus clients.

No tenim dades d'altres col·lectius, però entenem que aquest fenomen ha de ser general.

Un altre efecte de la crisi és el *retorn d'algunes de les persones del grup familiar al país d'origen*, especialment en el cas sikh. D'aquesta manera els costos de manteniment del grup es redueixen i, si la situació no millora, es prepara el camí per al retorn de la família. Això, si més no, serà l'última opció, donada la gran inversió emocional, de temps i diners realitzada.

Alguns informants ens han fet palès el fet que la crisi té l'efecte *d'augmentar la demanda de cursos d'idiomes i ocupacionals*. Aquest fet és molt positiu, perquè els cursos són un context de creació de nous contactes, a banda del seu valor de capacítació propi.

En general, la *crisi fa augmentar la mobilitat*, per buscar noves oportunitats i/o accelerar decisions ja preses, com ara la jubilació al país d'origen.

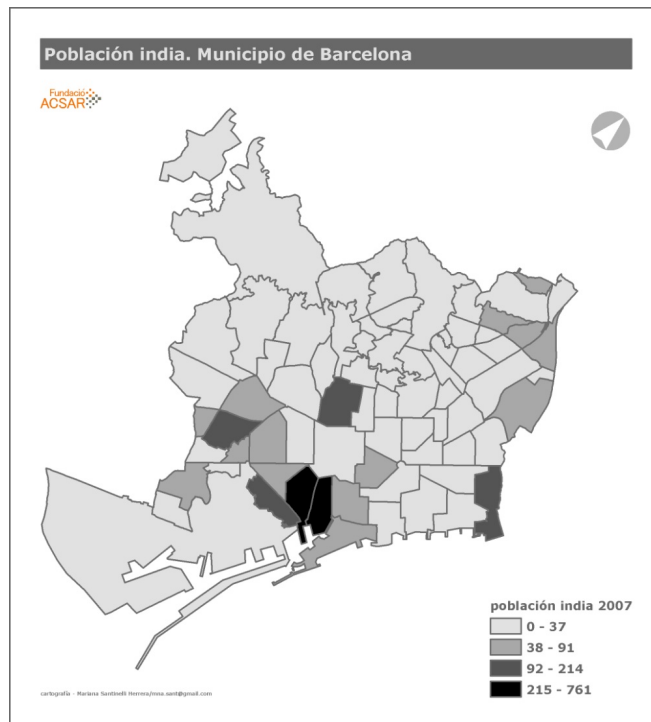
DISTRIBUCIÓ GEOGRÀFICA

Amb les dades recollides s'ha pogut obtenir informació sobre els patrons d'ocupació de l'espai, tant a nivell d'habitatge (llocs d'empadronament en aquest cas) com de llocs d'interacció dels tres col·lectius (lloc on es troben amb els contactes actius).

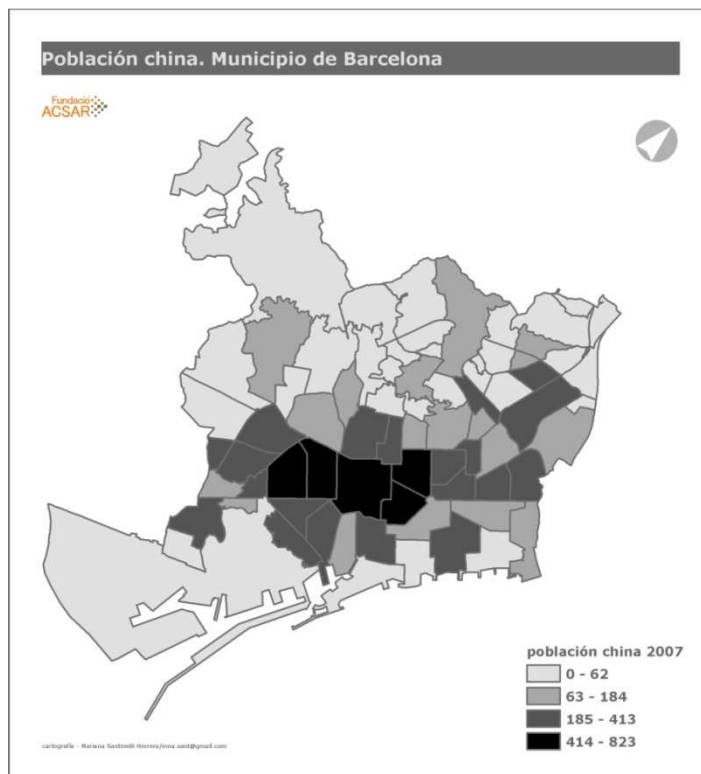
A. Habitatge

A les il·lustracions 8, 9 i 10 es presenta la distribució dels habitatges de persones originàries de l'Índia, la Xina i les Filipines a la ciutat de Barcelona; destaca la

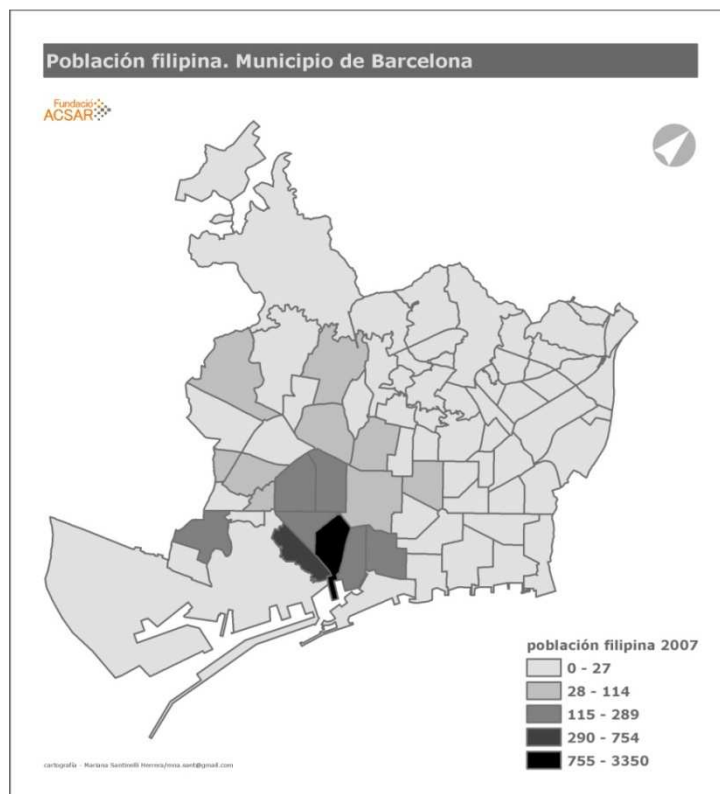
densitat més gran en el cas de sikhs i filipins en el nucli històric i la més gran dispersió del col·lectiu xinès.

Il·lustració 8. Distribució de la població índia a Barcelona el 2007 (només una part són sikhs).

Il·lustració 9. Distribució de la població xinesa a Barcelona el 2007.

Il·lustració 10. Distribució de la població filipina a Barcelona el 2007.

Aquesta distribució es pot explicar en part pel preu de lloguer i/o compra més econòmic en relació amb altres barris de la ciutat i per l'estructura d'informació de la cadena migratòria sobre oportunitats d'allotjament. En qualsevol cas, és interessant veure com la més gran dispersió geogràfica del col·lectiu xinès així com la concentració del col·lectiu filipí no és només un tret local sinó que es reproduïx en la diàspora global com veurem a continuació.

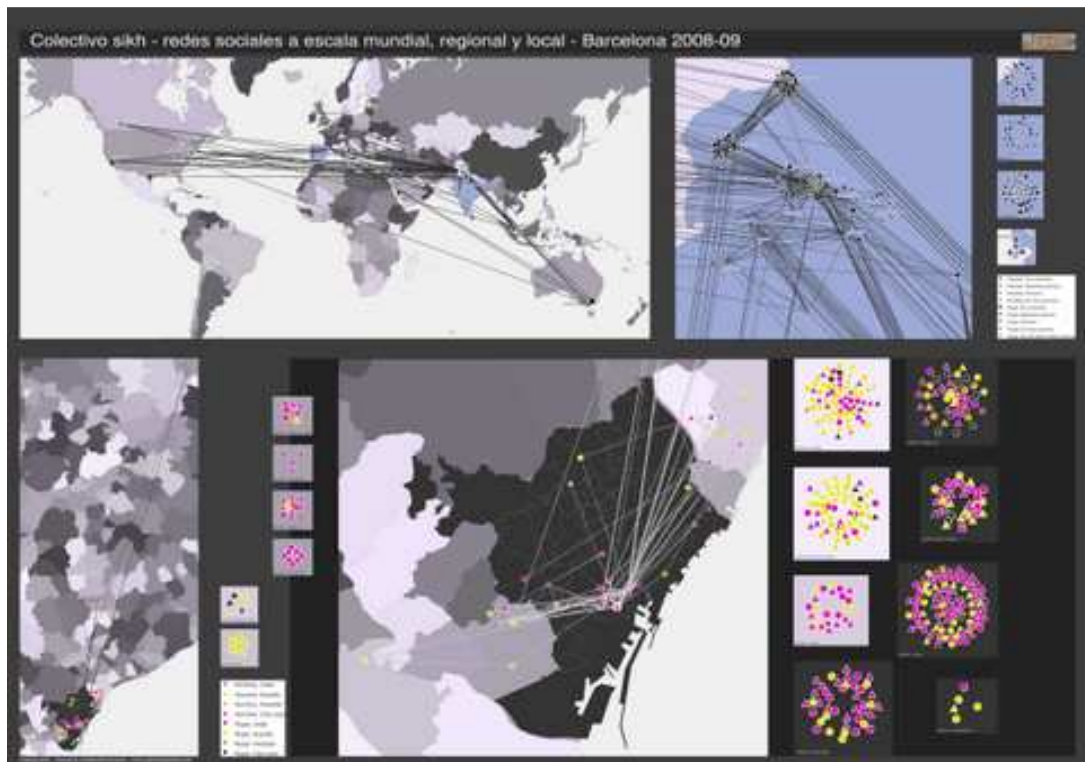
B. Distribució geogràfica de les xarxes socials

Es presenten a continuació els mapes que representen els contactes actius de les 25 persones seleccionades de cada col·lectiu, és a dir, la distribució geogràfica d'unes 750 persones amb les quals els Egos entrevistats mantenen relacions de diferents tipus.

Per facilitar la lectura dels gràfics, els egos no es representen sinó que només ho fan les persones anomenades, la seva localització geogràfica i les relacions entre elles.

Fins on arriba el nostre coneixement, aquesta és la primera vegada que la «diàspora» es representa de forma empírica i no només metafòrica. Així, tenim uns mapes que representen el nivell local, Barcelona, i on s'assenyala el sexe amb la forma (triangle per homes i rodona per dones) i la nacionalitat amb el color i el lloc on es produeix la trobada entre alter i alter (per exemple, una església o un bar). També tenim, a diferència de l'apartat anterior, els llocs de trobada de les xarxes socials dels Egos en lloc dels llocs de residència.

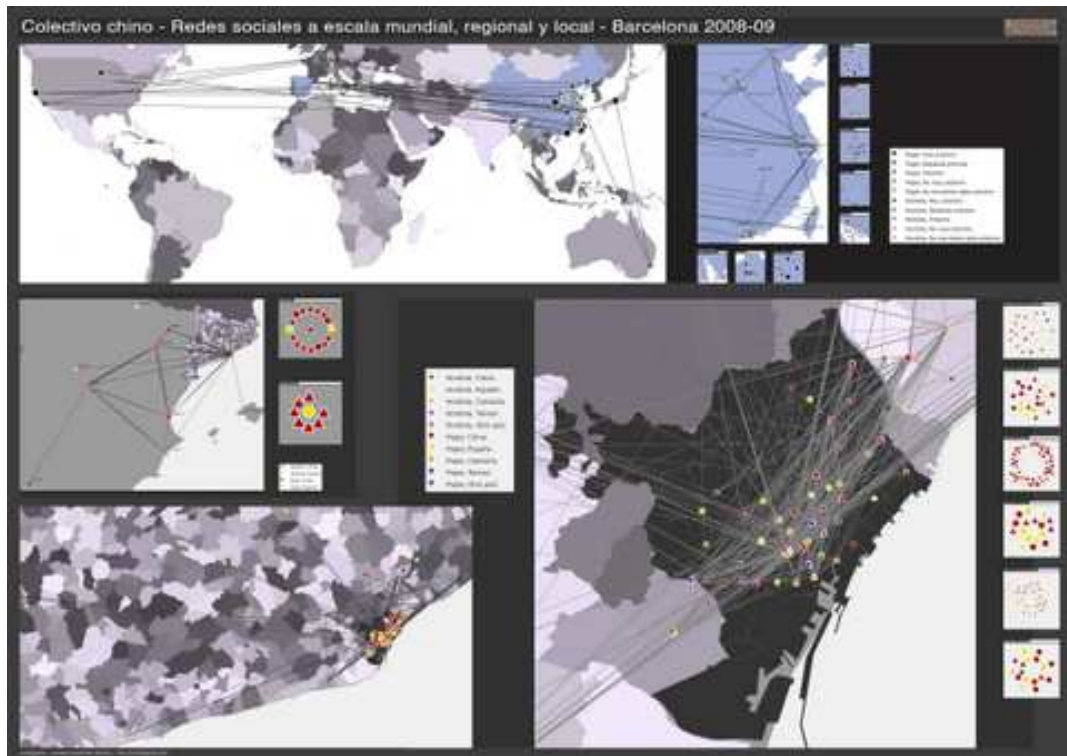
En segon lloc, els mapes contenen informació a nivell regional, Catalunya i/o Espanya. Finalment, disposem d'una representació de la xarxa social activa a nivell internacional.

Il·lustració 11. Distribució geogràfica de les xarxes socials del col·lectiu sikh.

Així, a la il·lustració 11, podem veure com la xarxa social anomenada pels sikhs entrevistats a Barcelona s'estén pels Estats Units, Europa i Austràlia, a més de l'Índia i com en aquest cas es concentren els contactes en determinades localitats. En l'àmbit regional, la distribució és bàsicament Barcelona amb llocs de trobada a l'Àrea Metropolitana. Pel que fa a l'heterogeneïtat de contactes, podem veure que domina el color lila i el groc, dones espanyoles en aquest cas.

Aquesta extensa distribució internacional és potser encara més evident en el cas de la xarxa activa de contactes anomenats pels Egos xinesos a Barcelona que es presenta a la il·lustració 12: Taiwan, la Xina continental, els Estat Units, Europa, Austràlia... Es tracta d'una xarxa també molt extensa... i activa.

Il·lustració 12. Distribució geogràfica de les xarxes socials del col·lectiu xinès.

En canvi, en el cas filipí (il·lustració 13), la concentració local també es manifesta en la relació Filipines – Barcelona. Això no vol dir que no puguem trobar filipins a Honk Kong o als Estats Units, sinó que els contactes actius o, dit d'una altra manera, les persones anomenades pels nostres entrevistats i entrevistades, presenten aquest patró de relació.

Il·lustració 13. Distribució geogràfica de les xarxes socials del col·lectiu filipí.

Aquesta diàspora de sikhs i xinesos té efectes en el suport social disponible a nivell local? És a dir, hi ha alguna relació entre el fet de disposar de tants contactes actius en diferents països i la freqüència o proximitat dels contactes disponibles a Barcelona i/o Espanya (teòricament més accessibles)? Explorem aquesta qüestió en l'apartat següent.

C. Suport social global i local

La literatura sobre la definició i mesurament del suport social, així com dels efectes en la salut, és molt rica i variada (Cf. Cohen et al. 1985). El suport social fa referència a les relacions socials i té un caire informal, de forma paral·lela o externa als serveis proveïts per organitzacions. Si més no, podem dir que hi ha consens a identificar tres dimensions bàsiques del suport social: el suport social *emocional* (normalment més de la meitat del suport proveït pels contactes actius segons la nostra experiència), el suport *informatiu* i el suport social *instrumental* (aquell que fa referència a serveis personals). El grau de proximitat geogràfica és determinant en aquest últim

cas, de forma que és possible obtenir suport emocional per telèfon o Skype, per exemple, possiblement menys suport informacional útil per aquestes vies però l'instrumental normalment implica presència física (malgrat que en ocasions és possible en poder-se facilitar diners o contactes per aquestes vies).

De forma indirecta podem mesurar el suport social disponible mitjançant dues preguntes fetes a cada Ego: el *grau de proximitat* del contacte i l'existència de relacions de *confidència* o no amb cada alter.

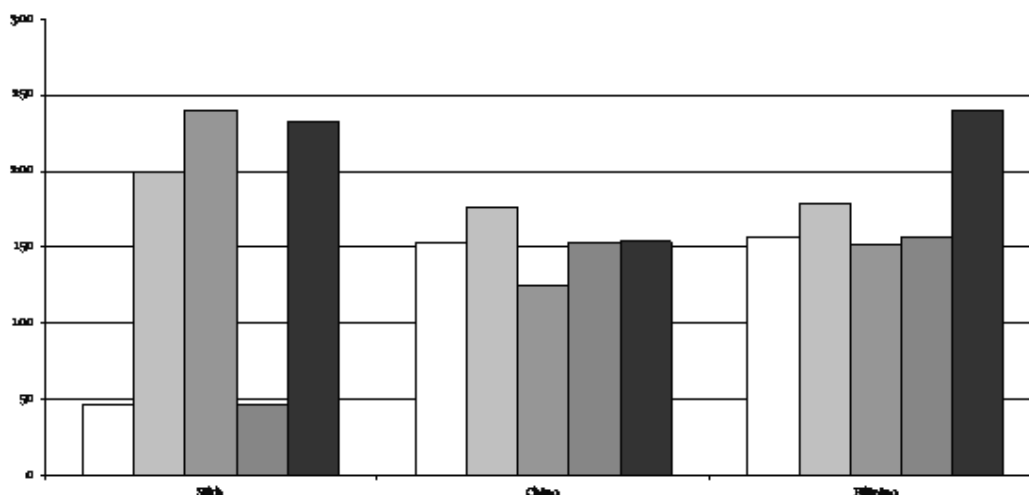
Una alta proximitat i l'existència de relacions de confidència augmenten la probabilitat de subministrar més suport social i en més dimensions.

L'anàlisi de la proximitat percebuda de les relacions és molt interessant. Així tenim que els contactes actius es distribueixen de la forma següent entre els diferents col·lectius i el grau de proximitat de cada Ego amb els seus alteri o contactes actius (taula 10 i il·lustració):

Col·lectiu	Sense dades	No em sento gens proper/a	No gaire proper/a	Bastant proper/a	Molt proper/a	Total
Sikh	47	199	240	47	232	736
	6,4%	27,0%	32,6%	6,4%	31,5%	35,2%
Xinès	153	176	125	153	154	622
	24,6%	28,3%	20,1%	24,6%	24,8%	29,8%
Filipí	157	179	152	157	240	731
	21,5%	24,5%	20,8%	21,5%	32,8%	35,0%
Total	35	554	517	357	626	2089
%	1,7%	26,5%	24,7%	17,1%	30,0%	100%

Taula 10. Grau de proximitat dels Alteri per col·lectiu.

Il·lustració 14. Grau de proximitat dels Alteri per col·lectiu (la escala de grisos és paral·lela al grau de proximitat percebuda).

En aquest cas, malgrat que el col·lectiu sikh declara més familiars a les seves xarxes (un 50% enfront d'aproximadament un 30% dels altres dos col·lectius), i atesa la relativa correspondència entre família i proximitat, és destacable el menor grau de persones properes existents (60% gens o gaire proper). Pensem que això es deu a l'altíssima dispersió de la xarxa social activa sikh, amb una mitjana de 425 km enfront dels 115,18 i 117,31 pels casos xinès i sikh respectivament.

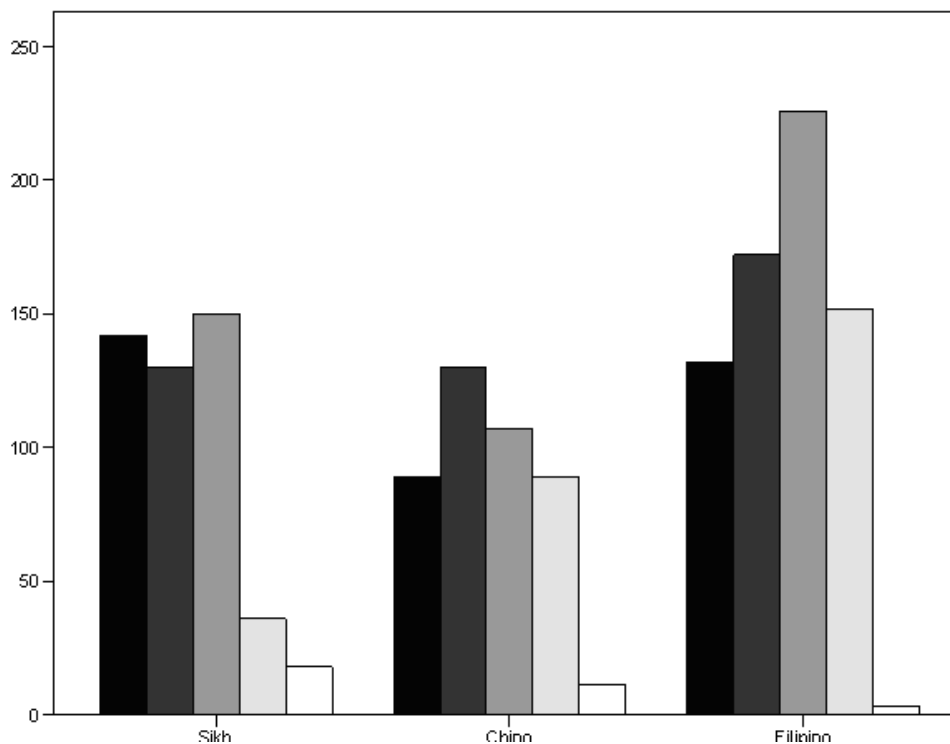
Col·lectiu	Nre relacions	Mitjana	Desv. típ.
Sikh	10.875	425,08	1527,463
Xinès	10.005	115,18	903,750
Filipí	11.745	117,31	899,947
Total	32.625	219,25	1157,954

Taula 11. Distància Alter-Alter en km per col·lectiu.

Ara bé, si tenim en compte els contactes locals (principalment Barcelona, però també hem incorporat els existents a Espanya, només destacables en el cas xinès), destaca el nivell més baix de proximitat percebuda del col·lectiu xinès comparat amb el sikh i sobretot amb el filipí, amb un alt grau de recursos socials locals (vegeu il·lustració 15).

El grau de distribució geogràfica dels contactes té llavors l'efecte de disminuir la proximitat global percebuda, però si ens fixem en l'àmbit local, altres factors es poden oposar a aquesta tendència. En el cas sikh i filipí els centres de culte i la

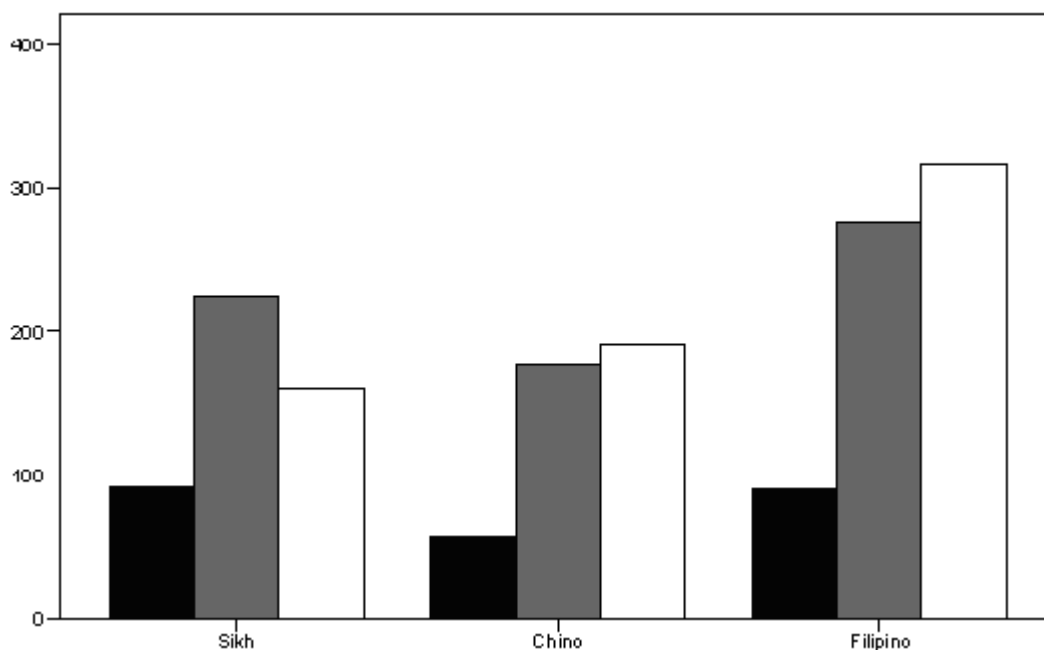
centralitat de la religió en tots dos casos (responsables com hem vist d'una proporció molt alta de contactes) són responsables d'aquesta disponibilitat local més gran de vincles forts.

Il·lustració 15. Grau de proximitat dels Alteri «locals» (Barcelona, Catalunya i Espanya) per col·lectiu (la escala de grisos és paral·lela al grau de proximitat percebuda).

Col·lectiu	Sovint	De vegades	Mai	Total
Sikh	92	224	160	476
	19,3%	47,1%	33,6%	100%
Xinès	58	177	191	426
	13,6%	41,5%	44,8%	100%
Filipí	90	277	318	685
	13,1%	40,4%	46,4%	100%
Total	240	678	669	1587
	15,1%	42,7%	42,2%	100%

Taula 12. Relacions de confiança amb els contactes «locals» (Barcelona, Catalunya i Espanya).

Il·lustració 16. Relacions de confiança (l'escala de grisos és paral·lela a la seqüència mai, de vegades, sovint).

Així doncs, podem dir que els col·lectius xinès i sikhs presenten menys nivell de suport social en relació amb el col·lectiu filipí per diferents raons. En el cas xinès ens trobem una especialització de les relacions en l'àmbit econòmic i un grau més alt d'incorporació a l'estructura social, amb més dispersió geogràfica, més espanyols i/o catalans a les seves xarxes i un grau d'individualisme més homologable a la societat espanyola. L'associacionisme empresarial és important i un element d'integració social i econòmica important.

En el cas sikh ens trobem un grup amb una trajectòria migratòria més recent en general, amb una dispersió de les relacions socials actives molt gran (fet que resta suport social local disponible) però amb un grau d'estructuració comunitària al voltant del centre de culte molt important. En el cas filipí, malgrat el nivell de segregació social que implica el treball domèstic femení intern, existeix un col·lectiu molt dens i cohesionat tant al voltant del centres de culte com de les associacions formals i informals relacionades.

CONCLUSIONS I RECOMANACIONS

L'estudi comparatiu ens ha permet disposar d'elements de judici per valorar el grau de disponibilitat de recursos informals per part dels diferents col·lectius estudiats. En aquest cas, el col·lectiu sikh, per diferents raons, necessita una atenció i un suport més grans que la resta, especialment per la seva vulnerabilitat en relació amb l'ocupació i la manca de recursos lingüístics i socials per poder accedir a una varietat més àmplia de llocs de treball. Malgrat que els negocis «familiars» o «ètnics», tant de dones com d'homes, són comuns en els tres casos, en el col·lectiu sikh aquest recurs és més limitat que en el cas xinès i filipí, on el treball en restaurants en els dos casos o la confecció poden ser un possible refugi ocupacional, amb les dificultats associades a una etapa de profunda crisi econòmica.

Aquesta situació de crisi generalitzada està provocant la tornada parcial de membres de la família, l'alentiment de processos de reagrupament familiar, la baixada de trameses a origen i, paradoxalment, l'increment del transnacionalisme per demanar informació, recursos, plantejar retorns, etc.

En tots els casos la tornada a origen és present (especialment en el cas xinès i filipí) però sempre després de la jubilació, amb compres de cases o terrenys a la Xina o a les Filipines. Gràcies a la visió de conjunt, hem pogut constatar que la xarxa activa sikh i xinesa és plenament internacional mentre que en el cas dels filipins entrevistats a Barcelona les relacions són més diàdiques amb zones de Manila i Luzón.

Sota el nostre punt de vista, els cursos de formació ocupacional i de llengua catalana i espanyola són un recurs especialment adequat en aquesta conjuntura perquè, a banda de les habilitats apreses en els cursos, les oportunitats per contactar amb «nacionals» tenen un impacte important en la conformació de les xarxes socials d'aquests col·lectius i en la seva evolució futura.

D'altra banda, ha quedat demostrat que l'oferiment de serveis d'acollida i suport per part de les associacions filipines associades a les esglésies ha estat valorat molt positivament per les persones entrevistades, per la qual cosa la col·laboració amb els centres de culte sikh, oberts per definició a tothom, podria ser una bona forma d'optimitzar recursos i fer-los arribar a les persones més necessitades.

En el cas xinès, possiblement la diversificació de les modalitats d'activitat laboral, sobretot dels homes, podria ajudar a millorar la situació del col·lectiu en general, per

la qual cosa seria recomanable la realització d'un treball de coordinació amb les associacions econòmiques i culturals ja existents.

Finalment, un comentari. El grau de segregació social que implica el treball domèstic femení ens hauria de fer pensar en conceptes com ara «integració», «cohesió» i «ciutadania». Queda poc espai per a la interacció i la integració plena i efectiva en una societat democràtica.

BIBLIOGRAFIA

- Aparicio, R. y A. Tornos (2005). *Las redes sociales de los inmigrantes extranjeros en España*. Madrid: Ministeri de Treball i Afers Socials.
- Aubarell, Gemma (2000). «Una propuesta de recorrido bibliográfico por las migraciones femeninas en España», *Papers*, 60, 391-413.
- Battistella, Graciano (2005). «Migraciones asiáticas y relaciones internacionales: perspectivas de futuro», *Revista CIDOB d'Afers Internacionals*, 68, pàg. 165-179.
- Beltrán, Joaquín (2003a). *Los ocho inmortales cruzan el mar. Chinos en Extremo Occidente*. Barcelona: Ediciones Bellaterra.
- Beltrán, Joaquín (2003b). «Diáspora y comunidades asiáticas en España», *Scripta Nova. Revista electrònica de geografia y ciencias sociales*, 134, vol 7.
- Beltrán, Joaquín (2004). «Las lenguas de Asia en Catalunya», a Lluís Payrató y Francesc Xavier Vila, dirs., *Les llengües a Catalunya*. Fundació Caixa Sabadell, Sabadell, pag. 119-146.
- Beltrán, Joaquín (2005). «Las comunidades asiáticas en España: una visión panoràmica», *Afers internacionals*, núm. 68, pàg. 33-52.
- (2007). «El transnacionalismo en el empresariado asiático de España», *Revista CIDOB d'Afers Internacionals*, 78, pàg.13-32.
- Beltrán, Joaquín & Saiz, Amelia (2002). «Comunidades asiáticas en España», *Documentos CIDOB. Relaciones España-Asia*, núm. 3.
- (2003). «Treballadors i empresaris xinesos a Catalunya», Ponències IV Congrés Català de Sociologia, Associació Catalana de Sociologia, Reus, 2003.
- (2006). «La inserción social y económica de las comunidades asiáticas en España», *Anuario Asia Pacífico CID*, pàg. 361-370
- Betrisey, Débora (2007). «Migración, comercio mayorista chino y etnicidad», *Revista CIDOB d'Afers Internacionals*, 78, pàg. 77-95.
- Bermúdez, María (2005). «La inmigración asiática en España desde la perspectiva de las relaciones internacionales: una relación simbiótica», *Revista CIDOB d'Afers Internacionals*, 68, pàg. 13-31.
- Berry, J. W. (1997). «Immigration, acculturation and adaptation», *Applied Psychology: an International Review*, 46 (1), 5-61.

Biao, Xiang (2005). «Relaciones internacionales y migraciones transnacionales: el caso de China», *Revista CIDOB d'Afers Internacionals*, 68, pàg. 133-149.

Blanco, Cristina (2007). «Transnacionalismo. Emergencia y fundamentos de una nueva perspectiva migratoria», *Papers* 85, (2007) pàg. 13-29.

Brandes, Ulrik, Jürgen Lerner, Miranda J. Lubbers, Chris McCarty & José Luis Molina (2008). «Visual Statistics for Collections of Clustered Graphs», *Proceedings of the 2008 IEEE Pacific Visualization Symposium*. Març 5-7, Kyoto, Japó (publicat).

Castles, Stephen (2007). «Transnacional Communities: a new form of social relations under conditions of globalization?», a Reitz J. (ed.) *Host Societies and the reception of immigrants. Center for comparative immigration studies*. San Diego: Universitat de Califòrnia.

CIDOB (1994a). «L'emigració filipina: dades i tendències», *Documentos CIDOB*, 50, novembre, pàg. 12-13.

- (1994b). «L'estructura ètnica de les illes Filipines», *Documentos CIDOB*, 50, novembre, pàg. 20-24.

- (1994c). «Economia de les illes Filipines», *Documentos CIDOB*, 50, novembre, pàg. 25-27.

- (1994d). «Les Filipines en el seu context», *Documentos CIDOB*, 50, novembre, pàg. 28-30.

Cohen, Sheldon. & Syme, S.L. (eds.) (1985). *Social Support and Health*. Londres: Academic Press.

Comamala, Concepció (1994). «Les dones entren a la immigració per la porta de servei: aproximació etnogràfica al col·lectiu de dones filipines a Barcelona», *Perspectiva Social*, 35, pàg. 85-165.

Creswell, John W. (2003). *Research Design. Qualitative, Quantitative and Mixed Methods Approaches [2nd edition]*. Londres: Sage.

Faist, Thomas (2000) «Transnationalization in International Migration: implications for the study of Citizenship and culture», *Ethnic and racial studies*, 23: 2, 189-222.

Glick Schiller, Nina, Linda Basch y Cristina Szanton-Blanc (1992). «Transnationalism: A new Analytic Framework for Understanding Migration», a N. Glick Schiller, L. Basch y C. Blanc-Szanton (Eds.), *Towards a Transnational Perspective on Migration: Race, Class, Ethnicity and Nationalism Reconsidered*. New York Academy of Sciences, Nova York.

Guarnizo, Luis y Alejandro Portes (2003). «Assimilation and Transnationalism: determinants of transnational political action among contemporary migrants», *American Journal of Sociology*, Volumen 108, núm. 6. pàg. 1211-48.

Guarnizo, Luis (2007). «Aspectos económicos del vivir transnacional», a Ariza M. y Portes A. (eds.) *El país transnacional: migración mexicana y cambio social a través de la frontera*. México: Universidad Nacional Autónoma de México, Instituto de Investigaciones Sociales.

Landolt, Patricia (2008). «The transnacional geographies of immigrant politics: insight from a comparative study of migrant grassroots organizing», *The Sociological Quarterly*, 49, 53-77. Midwest Sociological Society.

Lerner, Juergen & Ulrik Brandes (2007). «Comparing Networks by their Group Structure with an application to acculturation networks», *XXVII Sunbelt'07* Corfu, Greece May 1–6 <www.egolab.cat>.

Levitt, Peggy (1998). «Social remittances: migration driven local-level forms of cultural diffusion», *International Migration Review*, vol. 32, núm. 4. pàg. 926-948.

Levitt, Peggy y Nina Glick Schiller (2004). «Perspectivas internacionales sobre migración: conceptualizar la simultaneidad», *Revista Migración y Desarrollo*, segundo semestre, Red Internacional para la Migración y el Desarrollo, Mèxic.

Lubbers, Miranda J., José Luis Molina & Chris McCarty (2007). «Personal Networks and Ethnic Identifications: The Case of Migrants in Spain», *International Sociology*, Vol. 22, 6 (720-740).

Lubbers, Miranda J., José Luis Molina , Jürgen Lerner, Ulrik Brandes, Javier Ávila , & Christopher McCarty (2009). «Longitudinal analysis of personal networks. The case of Argentinean migrants in Spain», *Social Networks*, en impremta.

McCarty, Chris (2002). «Structure in Personal Networks», *JoSS*. <<http://www.cmu.edu/joss/content/articles/volume3/McCarty.html>> [Consulta: 2-06-08].

Molina, José Luis (2005). «El estudio de las redes personales: contribuciones, métodos y perspectivas», *Empiria*, juliol-desembre 10 (71-106).

Molina, José Luis, Chris McCarty, Claudia Aguilar & Laura Rota (2007). «La estructura social de la memoria», a Lozares C. (ed.) *Interacción, Redes Sociales y Ciencias Cognitivas*. Barcelona: La Razón Áurea .

Molina, José Luis, Jürgen Lerner & Sílvia Gómez Mestres (2008). «Patrones de cambio de las redes personales de inmigrantes en Cataluña», *REDES-Revista hispana para el análisis de redes sociales*, volum 15 #4 (36-60)

- Nieto, Gladis (2003). «La inmigración china en España. Definiciones y actuaciones sobre integración social», *Afers internacionals*, 63, pàg. 167-189.
- Ochoa, Carmen (1993). «La inmigración hacia España de los naturales de países terceros a la CEE: un nuevo fenómeno», *Política y Sociedad*, 12, pàg. 97-120.
- Pániker, Agustín (2007) *Los sikhs. Historia, identidad y religión*. Barcelona: Kairós.
- Portes, A. & L Jensen (1987). «What's an ethnic enclave? The case for conceptual clarity», *American Sociological Review*, vol. 52, núm. 6. (768-771).
- Portes, Alejandro (2007) «Un diálogo norte-sur: el progreso de la teoría en el estudio de la migración internacional y sus implicaciones», a Ariza M. y Portes A. (eds.) *El país transnacional: migración mexicana y cambio social a través de la frontera*. Mèxic: Universidad Nacional Autónoma de México, Instituto de Investigaciones Sociales.
- Portes, Alejandro, Luis Guarnizo y Patricia Landolt (2003). *La globalización desde abajo: transnacionalismo inmigrante y desarrollo. La experiencia de Estados Unidos y América Latina*. Mèxic: Ed. FLACSO.
- Pe-Pua, Rogelia (2005). «Vínculos entre Filipinas y España: migraciones y relaciones bilaterales», *Afers Internacionals*, 68, pàg. 53-65.
- RICAE-CIDOB (2006) «Población y actividades económicas de las comunidades asiáticas en España», *Documentos CIDOB-Asia*, 10.
- Ribas, Natalia (1994) Origen del proceso emigratorio de la mujer filipina a Cataluña. *Papers*, 43, pàg. 101-114.
- (2005). «La feminización de las migraciones desde una perspectiva filipina», *Afers Internacionals*, 68, pàg. 67-87.
- RICAE-CIDOB (2006). «El estado de la cuestión de la Investigación sobre las comunidades asiáticas en España», Fundación CIDOB - Programa Asia. a San Ginés, Pedro ed. (2006). *La Investigación sobre Asia Pacífico en España*. Granada: CEIAP.
- RICAE-CIDOB (2008). «Empresariado asiático en España», *Documentos CIDOB-Asia*, s/n.
- Rouse, Roger (1991). «Mexican migration and the Social Space of Postmodernism», *Diaspora*, Vol. 1 (Spring), pàg. 8-23.
- Samper, Sarai & Raquel Moreno (2009). «Integració i interculturalitat: anàlisi de les trajectòries migratòries i de la integració subjectiva de la població estrangera extracomunitària a la ciutat de Barcelona», *Barcelona societat. Revista de coneixement i anàlisi social*, 16 (5-31).

Sanahuja, R. & Glòria Rendón (2008). «Immigració i reagrupament familiar: característiques demogràfiques i socials dels sol·licitants de reagrupament a la ciutat de Barcelona», ponència presentada a les Jornades *Els reptes del reagrupament familiar en l'àmbit local*, Barcelona 9 d'octubre de 2008, *Documents d'anàlisi - Immigració*, Ajuntament de Barcelona.

Sáiz, Amelia (2005). «La migración china en España. Características generales», *Revista CIDOB d' Afers Internacionals*, 68, pàg. 151-163.

- (2008). «Familia, empresa y transnacionalismo: el caso de las empresas asiáticas en España», *Simposio internacional Nuevos retos del transnacionalismo en el estudio de las migraciones*, GEDIME, UAB, Barcelona, 14-15/02/2008.

Santos, Sandra (2007). *La comunidad sikh en Barcelona. Una aproximación etnográfica*. Treball d'investigació per optar al grau de DEA, en el Doctorat en Antropologia Social i Cultural. Departament d'Antropologia Social i Cultural, Historia d'Amèrica i d'Àfrica. Universitat de Barcelona. No publicada.

Serra, Pau (2006). «El comercio de los inmigrantes en el centro histórico de Barcelona en 2004», *Estudios geográficos*, LXVII, 261, pàg. 635-672.

Smith M. & Luis Guarnizo (1998). «The locations of transnationalism», a Guarnizo L. Y Smith M. (eds). *Transnationalism from Below. Comparative Urban and Community Research*, vol. 6, pàg. 3-34.

Valenzuela García, Hugo (2008). *Pecunia Ex Machina. Empresa migratoria y coste socioeconómico del emprendedor pakistaní*. Comunicació personal.

Vertovec, Steven, (1999). «Conceiving and Researching Transnationalism». *Ethnic and Racial Studies*, vol. 22, núm. 2.

- (2001). «Transnational challenges to the «new» multiculturalism». *Working paper WPTC-01-06 of Transnational Communities Programme*. ISCA, University of Oxford.

- (2002). «Migration and other Modes of Transnationalism: Towards Conceptual Cross-fertilization», *Working paper, Red internacional de Migración y Desarrollo*, Mèxic.

- (2003). «Migrant transnationalism and modes of transformation», *Working Paper, Red Internacional para la Migración y el Desarrollo*, Mèxic.

- (2004). «Trends and impact of migrant transnationalism», *Working paper, núm. 3, Centre on Migration, Policy and Society*, University of Oxford.

Yujuico, Emmanuel (2009). «All modes lead to home: assessing the state of the remittance art», *Global Networks* 9, 1 63-81.

Articles de premsa

Rourera, Mireia (2009) «La festa sikh més popular». *AVUI*, 19 d'abril del 2009, 39.

TV3 (2005) La comunitat sikh crea un consell religiós a Catalunya per representar els seus interessos, 24 d'abril de 2005 Extret de: <<http://www.3cat24.cat/noticia/89815/altres/La-comunitat-sikh-crea-un-consell-religios-a-Catalunya-per-representar-els-seus-interessos>>, rescatat el maig de 2009.

Panjab Radio (2004) Sikhs had strong presence in activities and planning of parliament of religions (Spain, International), juliol 22, 2004, Londres. Extret de: <<http://pluralism.org/news/article.php?id=7611>>, visitat el maig de 2009.

Llocs web

<<http://www.sikhs.org>>

<<http://sites.google.com/site/enciclopediasikhenespanol/Home>>

<<http://sikhdharmabhaibandi.blogspot.com>>